

SZÉP / ILONA: A MAGYAR KIRÁLYI ASSZONYOK ÁBRÁZOLÁSA FRANJO MARKOVIĆ ZVONIMIR, A HORVÁTOK ÉS DALMÁTOK KIRÁLYA (1877) CÍMŰ MŰVÉBEN

MAJOROSSY IMRE

KIVONAT: A tanulmány egy, hazánkban meglehetősen ismeretlen, a horvát nemzeti ébredés történetében azonban igen jelentős szerző egyik művével foglalkozik. Az elsősorban a 19. és 20. század fordulóján tevékenykedő egyetemi tanár és író fiatalkora óta foglalkozott irodalommal, ám igazi tehetsége később, drámaírói, továbbá elméleti esztétikai munkáiban bontakozott ki. Az itt vizsgált alkotását a kritika nagy érdeklődéssel fogadta, és a horvát történelmi múlt, valamint az éppen kibontakozóban lévő nemzeti gondolat kontextusába illesztette.

Az alább elemzett mű nem történeti munka, hanem irodalmi alkotás. Ennek megfelelően bánik a történelmi alapanyaggal, mely a magyarság számára különös fontosságú. A rövid életű Horvát Királyság összeomlásában – a darab szerint – a magyar urak döntő szerepet játszottak. A tanulmány azonban csak annyiban érinti a politikai konfliktus irodalmi földolgozását, amennyiben a magyar származású női alakoknak arra befolyásuk van. Marković leleménye, hogy a királyné alakját megkettőzi, és mind az anyakirálynét, mind az uralkodói feleséget fölvonultatja. Utóbbi, Liepa királyné (Szép Ilona / *Jelena liepa*) hűséges feleségként, szerető anyaként, a békét és a kiengesztelődést előmozdító, a darab magyar szereplői között egyedüli pozitív alakként bukkan föl.

KULCSSZAVAK: Franjo Marković, horvát nemzeti ébredés, történelmi dráma, László király, Kálmán herceg, Szép Ilona királyné

***Szép / Ilona: The Portrayal of Hungarian Royal Women
in the Work of Franjo Marković: Zvonimir, King of the Croats
and Dalmatians (1877)***

ABSTRACT: This article deals with a piece whose author played a decisive role in the Croatian national revival. Professor and writer, Franjo Marković, who was mainly active at the turn of the 19th and 20th centuries, distinguished himself as a poet from his youth, but his talent only developed later, when he began to write theatre plays and theoretical works in aesthetics. The play to be analysed was received positively by critics and placed in the context of the historical past and the Croatian revival.

This theatre play is not a historical document, but a literary work. Accordingly, it deals with historical material that is of particular importance to the Hungarians. According to the play, members of the Hungarian royal court contributed significantly to the fall of the briefly existing Kingdom of Croatia. This study deals with the political conflict only in terms of how the female characters of Hungarian descent influence it. Marković's unique invention was the doubling of the female figures by doubling the queen figure. As a result, the Queen Mother and the Queen appear side by side. The latter (*Szép Ilona / Jelena liepa*) seems to be a faithful wife, a loving mother, who appears on stage as the only positive Hungarian figure.

KEYWORDS: Franjo Marković, Croatian national revival, historical theatre piece, King Laszlo, Prince Coloman, Queen Helen the Beautiful

Bevezetés

A hazai tudományosság előtt álló számtalan feladat egyike a velünk, illetve szomszédságunkban élő népek és nemzetek megismerése abból a szempontból, hogy önértelmezésükben és kultúrájukban hogyan jelennek meg a magyarság nagy alakjai, illetve a magyar történelem jelentős eseményei. A korszerű,

tudományos igényű föltárás semmiképpen sem szenvedhet tovább attól a szemléletmódtól, amely évtizedeken át gúzsba kötötte és indokolhatatlan igazodási kényszerrel mérgezte a hazai közgondolkodást, hanem immár hiteles forrásokra támaszkodó, körültekintő, lehetőség szerint a tudományos objektivitásra törekvő, az anakronisztikus visszavetítéseket gondosan kerülő, alapos föltáró munkára van szükség. A több mint ezeresztendős közös és változatos történelmi múlt mindnyájunkat arra kötelez, hogy a tapasztalatokból tanulságokat levonva egymás jelenét és jövőjét gazdagítsuk.

A földolgozandó anyag hatalmas, ám a munkát lépésről lépésre mégiscsak el kell végezni.¹ Az itt következő szerény tanulmány ehhez a nagyobb léptékű munkához kíván hozzájárulni, mégpedig viszonylag szűk nézőpontból. Arra keresi ugyanis a választ, hogy miként jelent meg egy magyar királyné történelmi alakja egy, a 19. század második felében keletkezett horvát irodalmi alkotásban, mégpedig Franjo Marković *Zvonimir, a horvátok és dalmátok királya* című történelmi drámájában.² A vizsgálat tehát nem a színdarab átfogó elemzését nyújtja, illetve nem is adja teljes, művelődéstörténeti jelentőségének értékelését, ám természetesen ki-kipillant ezekre a szempontokra is. Sokkal inkább egy szélesebb perspektívából tekint egy rövid pillanatra. Szélesebb perspektívából, mert a 19. század második felében, az osztrák–magyar, illetve horvát–magyar kiegyezés után, a horvát nemzeti ébredés és nyelvi-irodalmi kibontakozás virágkorának egyik jelentős szerzője tekint vissza a nyolcszáz esztendővel azelőtt történt, részben utólag megkonstruált eseményekre. Rövid pillanatra, mert a magyar és horvát történelem összekapcsolódásának egyik első pillanata jelenik meg a – színműben.

Nem véletlenül áll az előző mondat utolsó szava kissé késleltetve. Mint valamennyi művészeti alkotás elemzésekor, itt is elengedhetetlen fontosságú tudatosítani, hogy műalkotással és nem történelmi beszámolóval foglalkozunk: irodalmi művel és nem dokumentarista igénnyel föllépő tudósítással. Fikcióval és nem tényleírással, művészi szabadsággal megírt színdarabbal és nem történelmi

1 A legfrissebb átfogó tanulmánygyűjtemény: Fodor–Sokcsevits 2015. Korábról: Sokcsevits 2011; illetve a mű horvát változata: Šokčević 2016, valamint Lőkös 1996.

2 Marković 1877. A továbbiakban Zvonimir.

hűségre törekvő krónikával. Marković korának nem pusztán gyermeke, de korának alakítója is. Nem történetíró, hanem költő. Nem objektív szerző tehát, és ez nem is várható el tőle.

Franjo Marković munkássága

Franjo Marković (1845–1914), a 19. századi horvát szellemi élet egyik jelentős alakja több területen is munkálkodott. Az 1845-ben, Kőrösön, a mai Križevciben született irodalmár és politikus életét e helyütt csak röviden szükséges ismertetni.

Klasszikus filológiai és szlavisztikai tanulmányok után előbb Eszéken, majd Zágrábban tevékenykedett gimnáziumi tanárként, majd nagyobb európai tanulmányutat tett, amelynek végén Bécsben filozófiából doktorált. Ezután egyetemi, politikai és irodalmi karriert kezdett: dékán, később rektor lett, a *saborban* (a horvát parlamentben) mérsékelt ellenzékiként küzdött a magyar és az osztrák politika ellen, valamint a *Vijenac* (Koszorú) című irodalmi folyóirat színikritikusa, majd két esztendőre főszerkesztője volt; részt vett a *Matica hrvatska* (Horvát anyácska: közművelődési szervezet) munkájában, továbbá az újjáalakuló Horvát Tudományos Akadémia tagja is lett.

Fontosabb az itt tárgyalandó színművét irodalmi pályáján elhelyezni. Amikor a második alcím szerint Zvonimir király megkoronázásának nyolcszázadik évfordulójának alkalmából³ írott drámáját 1878. január 9-én a zágrábi Nemzeti Színházban bemutatták, már megírt két verses tragédiát *Benko Bot* és *Karlo Drački* címen – mindkettő 1872-ben született, ám bemutatójukra csak az 1890-es években került sor.

Irodalmi munkásságának gerincét azonban a lírai alkotások tették ki. Legnevesebb ezek közül két hosszabb romantikus költeménye (*Dom i svijet*; *Kohan i Vlasta*). Az előbbi (Haza és világ) egy horvát értelmiségi sorsát mutatja be idillikus hangnemben, az Alexander Bach-féle abszolutizmus idején. Marković sokrétű tevékenysége és erősödő politikai elkötelezettségéhez mindinkább

3 „Povodom osamstogodišnjice krunitbe hrv. kralja Zvonimira, na dan 9. listopada 1876.”

a verses regény műfaját tekintette a megfelelő műfajnak. A *Kohan i Vlasta* a horvátság északkelet-európai eredetét és a germán törzsekkel folytatott harcokat idézi föl, nem kis részben a lengyel nemzeti romantika, elsősorban Mickiewicz hatását mutatva.

Az írásművészeti tevékenység mellett elméleti munkásságot is folytatott: egyetemi oktatói-kutatói pályafutását végigkísérik a filozófia számos területét érintő értekezései,⁴ amelyek közül az esztétikai jellegűeket nyilvánvalóan az irodalomban is a gyakorlatba ültethette.

Marković munkássága aligha választható el egyrészt a történelmi, másrészt és még inkább a művelődéstörténeti kontextustól: az északi szomszédban külső segítséggel véresen levert lázadástól és annak eltiprásában játszott horvát szereptől; az egyre erősödő önállósulási, később már függetlenségi törekvésektől – amely törekvéseket a horvát–magyar kiegyezés (1868)⁵ csak befoyasztott, de valójában kielégítően meg nem oldott; továbbá az illirizmustól,⁶ amelynek nagy, Magyarországon is ismert – tevékenységük miatt esetenként

4 Például: *Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci* (A balladák és románcok esztétikai bemutatása, 1898) és *Razvoj i sustav obćenite estetike* (Az általános esztétika fejlődése és rendszere, 1903).

5 Az 1868-ban megkötött egyezmény eredményeképpen a horvátság az Osztrák–Magyar Monarchián belül államalkotó, politikai nemzetként ismertetett el. A megállapodás egyúttal – az osztrák–magyar kiegyezésre alapozva – lehetetlenné tette a Monarchia trialisztikus átalakítását. Az 1870-es fölülvizsgálat nyomán az immár Horvát–Szlavón–Dalmátország nevű autonóm terület a király kinevezte bár vezetésével saját kormányt állíthatott föl, adóbevételeinek jelentős részét visszatarthatta, valamint – számos egyéb rendelkezés mellett – a horvát mellett a dalmát címer is bekerült a meglehetősen bonyolult közjogi rendszerű, ám hosszú évtizedeken át páratlan fejlődést biztosító államalakulat hivatalos címerébe.

6 Az illirizmus a 19. század első harmadában megszülető és a század közepén kibontakozó, túlnyomórészt horvát gyökerű szellemi-művelődéspolitikai irányzat volt, amelynek fő célja a déli szláv népeknek a közös kulturális múlton alapuló politikai egyesítése. Jelentős szerepet játszott a horvát nemzettudat kialakulásában, az irányzatnak számos jelentős, elsősorban irodalmi alkotás köszönheti létét.

inkább hírhedett – alakjai Marković neves kortársai voltak: Josip Juraj Strossmayer⁷ vagy August Šenoa.⁸

A főmű (*Zvonimir*) jellegzetességei

Marković műveltségéhez, világlátottságához, szellemi tágasságához természetesen illett a történelmi dráma műfaja. A cselekmény témájának megválasztása, a dramaturgia, valamint a részletesen megadott színpadképeknek és színészi instrukcióknak köszönhető igen hatásosan teremtette meg azt az atmoszférát, amelyben költői üzenetét közvetíteni tudta. A már említett első kettőhöz képest az itt tárgyalandó színmű a korábbiaknál lényegesen nagyobb perspektívát fog át, egyben pedig drámaírói pályájának minden bizonnyal csúcsa is. A *Zvonimir* 1086-ban játszódik, amikor az udvar a király megkoronázásának tizedik évfordulójára készül. Mivel a dráma hazánkban többnyire ismeretlen, elengedhetetlen a cselekmény rövid összefoglalása.

I. felvonás, a királyi udvarban

Zvonimir király és Liepa királyné aggódva várják fiukat, Radovánt, aki Karintiai Berthold ellen szállt hadba. A királyi család és az udvar népe Zvonimir

7 Josip Juraj Strossmayer (1815–1905) eszéki születésű, stájer bevándorló családból származó teológus, đakovói püspök és politikus, az illirizmus fontos alakja. A horvát–magyar kiegyezéssel (1868) elégedetlen volt, és a horvát költségvetési autonómiának szélesítése érdekében fölül akarta vizsgálni. Fölsimerte, hogy a bécsi udvar németesítő törekvéseivel szemben a hagyományos horvát katolicizmust a nemzeti öntudattal megerősítve biztosíthatja a horvát nyelv töretlen általános használatát. Ebbe a törekvésebe illeszkedett aktív közreműködése a Horvát Tudományos Akadémia (1866) és a zágrábi egyetem (1871) megalapításában. Az első vatikáni zsinaton kisebbségi álláspontot foglalt el: ellenezte a pápai tévedhetetlenség dogmáját. Magyarellenességéért még Ferenc József is megfenyítette. Đakovói munkássága miatt ott és Eszéken máig nagy kultusznak örvend: Đakovóban múzeum, Eszéken egyetem őrzi emlékét.

8 August Šenoa (1838–1881) csehországi német családból származó író, kritikus, dramaturg és irodalmi szerkesztő. Pécsi cisztercita gimnáziumi évei és félbehagyott prágai és zágrábi jogi tanulmányok után jegyzőként, városi tanácsosként és (számos nyelvből) fordítóként tevékenykedett, valamint irányította a zágrábi nemzeti színházat is, továbbá egy darabig a *Vienac* (Koszorú) című irodalmi folyóiratot szerkesztette. Az 1880-as zágrábi földrengés után, a segítségnyújtás során szerzett tüdőbetegségébe halt fiatalon bele.

megkoronázásának tízesztendő évfordulóját készülnek megünnepelni, erre az eseményre érkezett Gebison bíboros, pápai nuncius, Lovrinac spliti érsek, továbbá László magyar király és Kálmán királyfi is. Az előző magyar király, az elborult elméjű Salamon immár Zvonimir híveként érkezik, és tovább rontja az amúgy is feszült hangulatot: egyrészt megjósolja Radován balsorsát, másrészt figyelmezteti Zvonimirt, óvakodjék a magyar vendégektől, hiszen királyságát akarják megszerezni. Hazahozzák a súlyosan sebesült Radovánt, aki nemsokára meg is hal. Halála előtt elbeszéli, és Petar Svačić bán kiegészítései nyomán világossá válik, hogyan történt az Aba vezette magyar segédcsapatok árulása. Kálmán egyetértésével ugyanis Aba hagyta, hogy Radovánt bekerítsék és legyőzzék. Közben ugyanerre utalnak Tolennek, Kálmán udvarbéli kémjének rejtélyes megjegyzései is. Miután Radován meghal, Zvonimir, Svačić bán és Liepa királyné bosszút esküsznek.

II. felvonás, a solini mezőn

Két zsupán, Strezinja és Vučina zúgolódnak Zvonimir ellen. A király udvart tart: ajándékokat vesz át, ítéleteket hoz, és kegyelmet gyakorol. Svačić bán közvetíti a nép akaratát: Radován királyfi halálát meg kell bosszulni. Liepa királyné ugyanezt akarja. Zvonimir ígéretet tesz, hogy tisztességes és szent harcot indít. Szembe száll a zsupánok zúgolódásával, és óvja őket az engedetlenségtől. Távozása után a zsupánok mégis elhatározzák, hogy fölláznak ellene. Neda, Svačić bán leánya és a nemesember Desimir, akik szeretik egymást, találkoznak. Utóbbi is a király ellensége lett, mert az nemrég megsértette: még nem tartja méltónak a leányhoz. Tolen és Kálmán sértegetik egymást, majd kardot rántanak. Tolen könnyebben megsebesül, Kálmánt pedig átmenetileg foglyul ejtik.

III. felvonás, ugyanott

Zvonimir elbúcsúzik Gebisontól, és üzenetet küld vele a pápának, hogy keresztes hadjáratba indul. Amíg a király egy Névtelen nevű (!) fiatal nemessel beszél, földülten odalép hozzá Vučina, hogy az összeesküvést leleplezze. Közben a Névtelen elbeszéléséből világossá válik, hogyan hagyták Radovánt cserben, és milyen szerepe

volt ebben a magyaroknak. A Névtelen és Kálmán összecsapnának, hogy a harc kimenetelét Isten rendelkezésének, ítéletének fogad hassák, de Zvonimir leállítja őket. A magyarok elleni bosszúhadjáratot szentföldi keresztes hadjáratként hirdeti meg, ám sem a zsupánok, sem a nép nem ért ezzel egyet, és Strezinja vezetésével rátámadnak. A királyt Svačić bán és a többi támogatója alig tudja megvédeni. Zvonimir közéjük hajítja koronáját és kardját, megátkozza őket, és keresztes zarándokként indul a Szentföldre. Végül a bán és az őt támogató nép meggyőzi a maradásról, amit Zvonimir boldogan fogad, ám Tolen titokban egy törrel megfenyegeti.

IV. továbbra is ugyanott

Tolen úgy dönt, hogy vagy maga végez Zvonimirral, vagy Desimirrel együtt, aki éppenúgy föl van háborodva, hogy a meghirdetett háború nem a magyarok ellen, hanem a Szentföldre indul. A király átadja Nedát a fiatal horvát nemesnek, Desimirt pedig a seregbe küldi. Neda megmenti a páncélruhás királyt, mert attól tart, hogy Desimir végez majd vele, hiszen elszakította őt tőle. Vučina és Jakub vajda segítenek, de nem árulják el, miért teszik. Zvonimir átadja a hadilobogókat a zsupánoknak, megkegyelmez Strezinjának, ajándékokat oszt, elbúcsúzik a királynétól, és végrendeletet készít. Tolen és Desimir megegyeznek, hogy végeznek Zvonimirral, de mivel egymásra is gyanakodnak, végül egymás ellen fordulnak, ám nem sebesítik meg egymást. A király és kísérete nyugovóra tér, a királyné és kísérete pedig szórakoztatja, amíg el nem alszik. A fiatal horvát nemes mesél neki nyolcszáz éves királyi álmáról és az egész királyság megmenetéséről. Zvonimir előtt megjelenik a muszlimok pusztítása és az ellene irányuló összeesküvés, ám ekkor Neda fölébreszti. Desimir kérleli Nedát, de a király közli, hogy a leányt a fiatal horvát nemes gondjaira bízza és nem rá. Desimir erre még jobban fölbőszül a király ellen, és kibékül Tolennel. A király ismét elalszik, Petar Svačić bán pedig meghagyja a kíséretnek, hogy őrizzék a királyt.

V. szintén ugyanott

A királyi sátorban Svačić bán és Vučina zsupán beszélgetnek az előző éjszakáról. Ide fut be Tolen, és jelenti, hogy lázadás tört ki a táborban – amelyet amúgy ő

maga szított. A bán a még alvó királyt a testőrré, Nedára és a fiatal horvát nemesre bízta, és maga indul elrendezni az ügyet. Ezalatt Vučina Desimirt és Tolent felügyeli. Ám amikor ezek megérkeznek, Tolen megszúrja Nedát, Desimir pedig elindul, hogy megölje Zvonimirt. A fiatal horvát lovag összecsap vele, de Desimir leszúrja, és indul, hogy végezzen a királlyal is, aki a sátrában rejtőzve az áruló horvátokat szidalmazza. Desimir kétségbeesetten látja, mit tett, és milyen átok szállt a fejére. Vučina és Svačić is megdöbbennek a vérengzés láttán. Neda mégiscsak magához tér, de nem akarja Desimirt föladni, hanem fölkiált, hogy a király még életben van, majd pedig ő maga holtan összerogy. Tolen magára vállalja a király gyilkosának szerepét. Megérkezik Liepa királyné, és fennhangon szólongatja a királyt és halott fiát, Radovánt is, hogy térjenek magukhoz. Mivel Desimir kísérlete pontatlan volt, a király magához tér, ám ekkorra Liepa a fájdalomtól már halott. Tolen elismeri, hogy az új – keresztény – Isten hatalmasabb, mint az ő régi istene, akinek a véráldozat volt kedves, ám továbbra is mindenkit, így Zvonimir királyt is, gyűlöl, a király pedig ekkor katonái segítségével száműzetésbe küldi. Feleségét, aki belehalt Radován és az ő – tévesen hitt – halálába, megsiratja, majd pedig elindul a szent háborúba, a Szentföld felszabadítására. Horvátországot teljes felhatalmazással Svačić bánra bízta, kiadja a jelszót: „Előre a szent háborúba!”, és serege élén távozik.⁹

Történelmi háttér és források

Ebből a szerény összefoglalóból is láthatjuk, hogy a színmű megértéséhez néhány történelmi részlettel tisztában kell lennünk. A megismerést kissé nehezíti, hogy egyrészt ez az időszak forrásokban meglehetősen szegény, másrészt egyes kérdésekben a horvát és a magyar történészek között szakmai viták folynak – ráadásul még a horvát szakemberek sem értenek egyet mindenben. Ám a dráma megértéséhez nem is a tudományos vita pillanatnyi állásával kell tisztában lennünk, hanem a történelem nagy valószínűséggel bizonyítható tényeit

⁹ Az összefoglalás a következő ismertetés erősen szerkesztett változata: Pavletić 1917, 180–182.

irodalmi igénnyel és művészi szabadsággal föl- és átdolgozó színműben hivatkozott eseményeket kell azonosítani.

Zvonimir királynak valóban volt egy Radován nevű fia.¹⁰ A Horvát Királyságot valóban fenyegette támadás, mégpedig Vecellin, isztriai őgróf részéről, ám pápai behatásra a hadjárat elmaradt.¹¹ A táborbéli drámai, tumultuózus jelenetek, illetve a zsupánok zendülése mögött a Zvonimir halála körüli bizonytalanság látszik húzódni. Zvonimir ugyanis valószínűleg természetes halállal halt meg, ám egyes források szerint a zsupánok azon lázadásának esett áldozatául, amelyet a tervezett keresztes hadjárat váltott ki.¹² Így már érthető Marković történetfűzése: Radován halálát összekapcsolta a német támadással és a fenyegető magyar befolyással, Zvonimirt pedig a lázongó zsupánokkal szemben eredményesen politizáló, a királyi hatalmat szuverén módon gyakorló, Svačić bán szermélyében szövetségest találó, pápahű keresztes vezérnek ábrázolja.

10 „Iz braka kralja Zvonimira i kraljice Jelene iz kuće Arpadovića rođen je sin po imenu Radovan, no prijestolonasljednik je umro još života njegova oca.” Šokčević 2016, 56. „Zvonimir király és Árpád-házi Ilona királyné házasságából egy fiú született, neve Radovan volt, a trónörökös azonban még apja életében meghalt.” Sokcsevits 2011, 82.

11 „[...] savez s papom je za Hrvastku značio prednost, jednu vrst međunarodnog priznanja i zaštitu. Ovo potonje potvrđuje i konkretan slučaj: kada je istarski velikaš Vecelin 1079. godine planirao napad na Hrvatsku, papa Grgur VII. je njemačkom velikašu zaprijetijo ekskomunikacijom pa je napad obustavljen.” Šokčević 2016, 56. „A pápával kötött szövetség [...] Horvátország számára előnyt jelentett, egyfajta nemzetközi elismerést és védelmet. Ez utóbbit konkrét eset is igazolja: amikor az isztriai Vecellin 1079-ben Horvátország megtámadását tervezte, VII. Gergely pápa kiátkozással fenyegette meg a német főurat, és a támadás elmaradt.” Sokcsevits 2011, 82.

12 „Zvonimir je preminuo 1089. g. prirodnom smrću, suprotno od kasnijih legendi. Hrvatska redakcija Ljetopisa popa Dukljanina iz 15. st. tvrdi da je Zvonimir želio povesti Hrvate u križarski pohod, ali su se oni suprotstavili kraljevom planu i ubili ga uslijed prepirke. Prema kronici je zbog toga vladara na samrti prokleo svoj narod da nikada više neće imati vladara koji govori njihovim jezikom. No, kasnosrednjovjekovnu priču ne potvrđuje niti jedan izvor iz toga doba [...]” Šokčević 2016, 56. „Zvonimir 1089-ben hunyt el, a későbbi legendákkal ellentétben természetes halállal. A dokleai pap krónikájának 15. századi horvát változata azt állítja, hogy Zvonimir keresztes hadjáratba akarta vinni a horvátokat, de ők ellenezték a király tervét, és a vita során megölték. A krónika szerint ezért a haldokló uralkodó megátkozta népét, hogy soha többé ne legyen saját nyelvüket beszélő fejedelmük. A késő középkori mesét azonban egyetlen korabeli forrás sem erősíti meg [...]” Sokcsevits 2011, 82.

Forrásairól Marković maga számol be művének utószavában. A korai horvát történelem lehetőség szerinti hiteles ábrázolásához túlnyomórészt horvát szakmunkákat használt,¹³ számunkra ugyanakkor elsősorban az lehet érdekes, honnan meríthette a magyar történelemre vonatkozó ismereteit. Amint pontos oldalszámokra hivatkozva közli, ehhez Ignaz Aurelius Fessler *Geschichte von Ungarn* című nagyszabású, többkötetes munkájának 1815-ben Lipcsében megjelent első kötetét olvasta (*Die Urgeschichte und die Zeit der Herzoge und Könige aus Árpáds Stamme bis 1301*), amely, amint fogalmaz – jogosan egyébként –: „pisane doduše jezikom njemačkim, ali jakom magjarskom sduhom.”¹⁴

Kettős szerepek, kettős funkciók

Marković színművében a korai horvát királyság nevezetes ünnepi eseményére borul többszörös árnyék. A családi-magánéleti konfliktus egyik eleme a királyi herceg, Radován sorsa és halála, a másik pedig Svačić bán leányának, Nedának a jövője. Mindkét történetszálnak van közéleti vonatkozása is, hiszen a királyfi

13 Így Franjo Rački tanulmányait a Horvát Tudományos Akadémia 1867-től megjelenő hivatalos folyóiratának (*Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*) több kötetében; Vjekoslav Klaić a színmű írásakor még csak készülöben lévő *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća* című művének a korszakra vonatkozó részeit; a 17. századi horvát kései humanista Ivan Lučić *De regno Dalmatiae et Croatiae* hatkötetes, 1666–1668 között Amszterdamban megjelent munkáját; August Friedrich Gfrörer *Byzantinische Geschichten* (Graz, 1872–1877) című három kötetéből a másodikat; Ivan Krstitelj Tkalčić *Poviest Hrvatah* (Zagreb, 1870) című történeti áttekintésének első kötetét, valamint Simun Balenović *Povjestnica hrvatskoga naroda* (Zagreb, 1870) című művét, végül pedig Ivan Črnčić szövegkiadását, amely egy névtelen szerzőjű történeti följegyzésben a leggyakrabban emlegetett Dukljanin nevű 12. századi pap életrajzát (*Ljetopis popa Dukljanina*) – is – tartalmazza. Ez utóbbi mű említi Zvonimírnak a keresztes hadjáratra vonatkozó tervét, amelyet a zsupánok megakadályoztak volna, egyúttal a királlyal is végeztek volna. Szintén innen eredhet a harmadik felvonásban átkozódó király motívuma: „[...] da bij vechie Harvati nigdar ne imalij gospodina od sfoga jasicha, nego vazda tugiu jasichuu podloznj billij.” Gesta 2009, 102a, 17b–19a, óhorvát nyelven, a kiadás latin betűs átírásában. („[...] hogy a horvátoknak soha többé ne lehessen olyan uruk, aki a saját nyelvüket beszéli, hanem mindig egy idegen nyelvnek vettessenek alá.”) A forrás pontos meghatározásáért, illetve valamennyi horvát szöveg fordításának ellenőrzéséért Ternovác Bálintnak, Budapest Főváros főlevéltárosának tartozom hálás köszönettel.

14 Zvonimir, 200. (német nyelven íródott ugyan, ám magyar szellemben.)

halálával a királyság jövője is bizonytalanná válik, miközben az ünnepségen hívatlanul fölbukkanó László és Kálmán hercegek alig leplezetten várják Radován halálhírét.¹⁵ A bán leánya pedig ugyan egy Desimir nevű horvát lovagot szeret, ám őt a király nem tartja méltónak hozzá, ezért a Névtelen nevű (!) fiatal nemesre bízta. Neda halála után – jóllehet a hatalmat a keresztes hadjáratra induló Zvonimir az ő apjának, Svačić bánnak adja át – szintén veszélybe kerül a királyság jövője.

Talán éppen ez a két haláleset segít legkönnyebben fölismerni azt a sajátos dramaturgiai fogást, amely végigvonul a darabon. Marković ugyanis többször alkalmazza azt a módszert, hogy bizonyos alakokat megkettőz, és így egy dramaturgiai funkciót vagy két szereplő tölt be, vagy pedig ezek az alakok valamilyen más viszony vagy dramaturgiai szerep révén könnyen fölismerhető módon tartoznak össze. Módszerét a szerző mintha maga is elárulná, hiszen amikor a mű végigolvasása után még egyszer visszapillantunk a színlapra, láthatjuk, hogy Radovánt és a Névtelent ugyanaz játszhatja.¹⁶ Marković a cselekmény alakulásában is utal az alkalmazott megkettőző hasonlóságra, hiszen Zvonimir felesége, Radován anyja, Liepa – László király húga – szól így éppen akkor, mielőtt Kálmán herceg és az ifjú Névtelen összeapsnának: „Slika si moga Radovana. Ja Radovanu nedam po drugi put umirati, ja tebi nedam umirati.”¹⁷ Ennél még jelentősebb a kevésbé korábban, a templom előtt játszódó jelenet, amikor Liepa a következőképpen rendelkezik:

*„Dodji k meni, bezimeni! (Mladi plemić izadje iz crkve u onoj odori, koju imaše umirući Radovan; kralji i ban zatečeni, Koloman ostaje miran.) Stani u mojoj sjeni. (Mladić se postavi s desna ponješto za kraljicom.) Sine bezimeni, kazuj, štono govoraše umirući sin moj Radovan.”*¹⁸

15 Kálmán jellemző és árulkodó sóhaja: „More, more! da ga i mi imamo! Naše puste bare [...]”. Zvonimir, 9. („Tenger, tenger! nekünk is lesz végre. A mi sekély tavaink...”)

16 „Mladi plemić hrvatski. (Ima ga prikazivati isti glumac, koji i Radovana.)” Zvonimir, 1. „Fiatal horvát nemes. (Ugyanaz játszhatja, aki Radovánt.)”

17 Zvonimir, 70. „Olyan vagy, mint Radován. Nem hagyom, hogy Radován még egyszer meghaljon, nem hagyjak még egyszer meghalni.”

18 Zvonimir, 68. „Gyere csak ide, névtelen! (A fiatal nemes az elhunyt Radován öltözetében

A jelenet metaforikus jelentése egyértelmű: a Névtelen már önmagától Radován szerepét vette föl azzal, hogy a ruháit magára öltötte. Amikor az elhunyt királyfi anyja a maga árnyékába állítja, egyfajta mitikus rokonság, erőátadás, leszámolás jön létre, sőt egyfajta újraszülés történik. Ezt azután már csak betetézi az, hogy a Névtelen immár Radovánként szól, amikor annak szavait ismétli el. Pedig Radovánnak a darabon belül igen kevés idő jut. Aggodalommal várják, és sokat emlegetik, ám amikor súlyos sebesültként meghozzák, már csak árnyéka önmagának.¹⁹ Éppen a várakozás ad teret a két királyné, az özvegy Jelena és a feleség Liepa első bemutatásának.

Radován azonban egy másik szereplővel is párba állítható. Amint ő a királyság jövőjét jelentette, úgy az úgymond megbízott királynak, azaz Svačić bánnak a leánya, Neda szintén a jövőt jelenti. Pontosabban, amint láttuk a cselekmény alakulását: jelentette volna. Radován királyfi, Neda, a bán leánya és a Névtelen nemes: ők hárman a politikai és családi konfliktus fiatal áldozatai. Nedának és a Névtelennek Zvonimir jóváhagyásával megkötendő házasságával új dinasztia alakulna. Hozzájuk járul még Liepa, aki az ötödik felvonásban majd a fájdalomába fog belehalni.

Ha a kettőzés szempontjából tekintünk a darabra, további párokra is lelhetünk. Nyilvánvaló párt képez a két magyar úr, László király és Kálmán herceg, akit Marković László fiának tekint. Utóbbi ugyanakkor cselszövői szerepében igen hasonlatos Zvonimir udvaroncához, Tolenhez, aki bizonyos vonásai révén Biberach alakját idézheti föl számunka.²⁰ Hasonló párt alkot a két, Zvonimir ellen összeesküvő horvát zsupán, Vučina és Strezinja, valamint

lép ki a templomból, a király és László döbbsen nézi, Kálmán nyugodt marad.) Állj az árnyékomban! (A fiatalember a királynő mögé, kissé jobbra áll.) Névtelen fiam, beszéld hát el, mit is mondott haldokló fiam, Radován!)” Erdemes emlékeztetni arra, hogy a negyedik felvonás végén Zvonimir király is Radován-Névtelennek hívja a fiatal horvát vitézt: „Radovane Bezimeniču, ti moj pozdrav izručiti Nedi; [...]” Zvonimir, 170. „Radován-Névtelenem: add át üdvözlétemet Nedának.”

19 Hosszú haldoklására jellemző a következő mondat: „Više se za te borit neću ali moje rieči nek ti budu štit prot svakoj strieli.” Zvonimir, 20. „Már nem fogok érted harcolni, hanem tűzd szavaimat pajzsodra, minden nyílvessző ellen.”

20 Bár nem tudjuk, vajon Marković ismerte-e Katona József drámáját – valószínűbbnek tűnik, hogy nem.

a két, névvel szereplő klerikus: a pápai nuncius, Gebison bíboros, illetve Lovrinac spliti érsek is.

A sorozatos, szerepbéli kettőzéseken túl megfigyelhetők olyan alakok is, akik magányosan lépnek elénk. Közülük a legtragikusabb sorsú szereplő a bukkott király, Salamon,²¹ aki egyfajta, az elitből, sőt a társadalomból is kiesett, elmeháborodottnak elkönyvelt, így immár felelősség nélkül kijelentéseket, sőt jóslatokat mondható – történelmileg az udvari bolond, dramaturgiaiailag némiképp az eposzi jós és a rezonőr kritikai pozícióját egyszerre fölvevő – szereplővé válik.²² Éppen ez alapján töltheti be azt a jövődömondói szerepét, hogy a küszöbönálló tragédiát, Radován halálát, előkészítse.²³

Amellett, hogy Radován egyfajta megkettőződése, egyben magányos hős is a *mladi plemić hrvatski*, vagyis a fiatal horvát nemes. Sokáig így szerepel, neve – Bezimenić, azaz Névtelen – csak a harmadik felvonás második jelenetében derül ki. Beszélő neve éppen általánosságában utal egyrészt a horvát fiatalságra, azaz a jövőre, másrészt pontos meghatározottságának hiányával a radováni szerepnek nyit teret.

21 Salamon a Vazul-ágból származó magyar király volt 1063–1074 között, aki I. Béla után német segítséggel lépett trónra. Később, a politikai helyzetet tisztázandó megtámadta Géza herceget, ám László herceg a testvére segítségére sietett, így 1074-ben a mogoródi csatában alulmaradt. Menekülése és további cselszövései után az immár király László elfogta, és a nevét máig őrző visegrádi lakótoronyba, a Salamon-toronyba záratta. A hármasszentté avatás évében (1083) László kegyelmet adott neki, Salamon egy idő után elhagyta az országot, későbbi sorsáról ellentmondó információk maradtak fenn: vagy „besenyőként” vesztette életét Bizánc ellen, vagy remeteként élt az Isztrián, a ma Pulához tartozó Sveti Mihovil-monostorban. „A magyar történeti kutatás inkább elfogadott álláspontja, hogy Salamon a besenyőknél keresett segítséget, velük szövetkezve részt vett 1087-ben egy Bizánc elleni hadi vállalkozásban, majd Drinápoly közelében egy vesztes csata után, az üldöző bizánci hadakkal harcolva Philippopolis környékén életét vesztette. Egy másik hagyomány szerint azonban, amelyről már a középkori krónikáirodalomban szó esik, Salamon e kalandokból megmenekült, s utána remeteként, illetve szerzetesként élt több évtizeden át az isztriai Pó-lában (Pula), és ott is temették el.” Klaniczay 2008, 34–35.

22 Pavletić jogosan látszik rámutatni: „[...] ludak Salomon, bivši kralj ugarski, neka vrsta Hamleta i Leara zajedno, [...]”. Pavletić 1917, 183. „[...] az örült Salamon, egykori magyar király, egyfajta Hamlet és Lear egy személyben, [...]”.

23 Marković talán ismerhette legendáját a remeteéletéről, ehhez a szerephez pedig klappolhatott a jövődömondói képesség. A pulai Isztriai Régészeti Múzeum mindenesetre máig őrzi sírkövét: „*Hic requiescit illustrissimus Salamon Rex Pannoniae.*” Erről bővebben: Rokay 1990, 133–150.

Elsősorban politikai szerepében áll magányosan Petar Svačić bán. Egyrészt tanúja volt Radován vereségének a csatában, másrészt ő hitelesíti és egészíti ki a királyi elbeszélését. Éppen ez kölcsönöz neki különös bizalmat és fontosságot az udvarban, és minden bizonnyal ez alapozza meg későbbi megbízott királyi hivatalát.

Végezetül magányos hősként áll Desimir is, akinek neve mellett a színlapon – egyedülként – nem áll semmiféle *epitheton*. A darab kezdetén a szerző nem állítja senki szolgálatába, csak (?) annyi derül ki róla, hogy a bán leányával szerelmesek egymásba,²⁴ amit a király – egyfajta legfőbb patriarchális auktoritásként – nem helyesel, sőt, akadályoz, ami azután Desimirt a király ellenségévé teszi.

Jelena / Liepa, azaz Ilona és Bella

A szerepkettőzéseket azért volt szükséges áttekinteni, hogy tudatosítani tudjuk: Marković a magyar történeti hagyományban Szép Ilonának, a horvát hagyományban Jelena Liepának nevezett királyné nevét szétbontja, és az így kapott két elemet két, különböző nőalaknak tulajdonítja. Akárcsak a valóságban, úgy a darabban is Jelenának hívják az elhalt Petar Krešimir király özvegyét, a melléknév *liepá*ból pedig női személynév, Liepa lesz, aki Zvonimir király felesége, Radován anyja, László húga. Így máris érthető, miért áll a fenti alcímbe Bella: hiszen ha latin névvel illetnénk, így hívnánk. Ugyanakkor mégis a nevek valamiféle fölcserélése történik, hiszen a Jelena közelebb áll az Ilona névhez, márpedig a színműben a Jelena nevet az anyakirályné viseli, Liepa pedig az uralkodó Zvonimir felesége.

24 Az egyetlen, a szerelmet tematizáló jelenetre a második felvonás kilencedik jelenetében kerül sor, ám Marković egyértelmű rendezői utasításának értelmében a háttérben ott áll Kálmán és Tolen („[...] u zadku Koloman i Tolen”). A szerelmüket Vučina és Strezinja zsupánok egyébként kigúnyolják: „Vučina: Desimire! Što si tako miran? Ti bi se imao zvati Gdjesitusimir. Što ti je? Kud je tvoje plameno govorilo? Tvoj uzhit? Desimir (Bolno patetično): Uzhit! za čim? Strezinja: Ta za Nèdom banovom.” Zvonimir, 30. (Vučina: Desimir! Miért vagy ilyen nyugodt? Inkább Hol-vagy-Desimirnek kellene téged hívni. Mi történt? Hol a lelkesedésed? Desimir (fájdalmas-érzelmesen): Lelkesedés? miért? Strezinja: A bán Nedájáért.)

Miközben a név – legalábbis a befogadóban – összeköti egymással a két uralkodói feleséget, sorsuk a későbbiekben nem egyformán alakul. A darab elején, a drámai feszültség megteremtésében közösen játszanak jelentős szerepet. Miközben aggódva várják Radovánt, női barátságuk meg is erősödik, ám amikor a magyar urak kerülnek szóba, véleményük különbözősége hamar felszínre tör:

„Liepa:

*Ah, ta slava i vlast mužka koliko nam jadnicam zadaje tuge! Dobra – majko moja! Odsad, – uvijek bila si mi majka!*²⁵

Jelena:

*[...] Tako žene, koje su stvorene da se ljube, dugo razstavlja sumnja, što ju radjaju državne osnove muževâ. Tko nije mislio u Hrvatskoj, kad tebe mladu ženu amo dovedè Zvonimir da te kraljevski tvoj rod namjenjuje nam za sredstvo tudjinsko. Oprosti, i ja sumnjah. A nesumnjaše li ti na nas domaće, da ćemo kivni biti na tebe i na Zvonimira, supruga tudjinke? Ali ja te brzo poznah. Ti si prava ženska duša; uza Zvonimira si prionula ljubećim srcem, zato i uz nas, uz hrvatsku zemlju. Ako si zato izgubila Vladislava, ako ti je njegvo srdce sada tudje: mi smo tvoji. [...]*²⁶

Liepa:

*Tolen? A, siromak smušeni. Al ne, ne, brat moj Vladislav nesrdi se na me, što sam – Hrvatica. Zar nije Zvonimiru i meni za ljubav i on dao Radovanu četa, ugarskih, proti vojvodi Bertholdu, tastu svome? Vidiš, mi mu više vriedimo od otca žene njegove.*²⁷

25 Zvonimir, 1. „Ó, micsoda aggodalmat jelent nekünk, otthonmaradottaknak valaki hírneve s hatalma! Jó anyám! Mostantól anyámnak nevezhetlek!”

26 Zvonimir, 2. „Az olyan nőket, akik arra születtek, hogy szeretve legyenek, gyakran elszakítja egymástól a férjeik hatalomvágya. Ki ne számított volna Horvátországban arra, amikor Zvonimir fiatalasszonyként idehozott, hogy királyi családot eszközévé leszel? Bocsánat, nekem is voltak kétségeim. És nem gyanakodtál ránk, itteniekre, hogy féltékenyek leszünk rád és Zvonimirre, egy idegen feleségre? De hamar megismertelek. Igazi női lélek vagy; szerető szívvel ragaszkodtál Zvonimirhez, ezért ragaszkodtál hozzánk is, a horvát földhöz is. Ha ezért vesztetted el Lászlót, és ha az ő szíve most máshol van is, mi a tieid vagyunk.”

27 Zvonimir, 2. „Tolen? Ugyan, az egy bolond. Nem, nem, László bátyám nem haragudhat

Jelena:

[...] Ta Grgur je njemu kralja Stjepana i Mirka uzvisio; on ga je potvrdio za kralja, uzprkos prijašnjemu kralju Salomonu. Ah, tko bi znao, kud će ti ljudi, preotimljuć si krune, narode, vjerenice, vrebajuć jedan drugomu na djecu, i na oči, sve radi nasljedstva, radi vlasti veće!”²⁸

Itt fontos emlékeztetni: a két nő családiról nem, pusztán az uralkodók sorrendjében áll anyós-meny kapcsolatban: IV. Petar Krešimir még halála előtt jelölte meg utódjául Zvonimirt, aki akkor még a báni méltóságot töltötte be.²⁹ A királynék feszültséggel telített párbeszéde kinyitja a háttérben lappangó politikai

rám azért, mert – horvát vagyok. Talán bizony nem az irántam való és Zvonimir iránti szeretetből adott magyar segítséget apósa, Berthold herceg ellen? Lásd, fontosabbak vagyunk számára, mint feleségének az apja.”

- 28 Zvonimir, 2. „Ez a Gergely engedte szentté avatni István királyt és Mirkót, őt magát pedig királyként megerősítette, pedig az előző királyt, Salamont letaszította trónjáról. Ó, jaj, ki tudja, mit akarnak ezek az alakok: koronát, népet, jegyest elloptak, gyermekeket egymás ellen kijátszanak – és mindezt nyíltan, mindezt az örökség miatt, a nagyobb hatalomért!”
- 29 „Krešimir je u posljednjim godinama svoje vladavine morao dijeliti vlast s banom Zvonimiro, koji ga je na kokncu najlijedio na tronu (Dmitar Zvonimir, 1075–1089.) U hrvatskoj historiografiji postoje dvije teorije u vezi Zvonimira: prema jednoj on je unuk kralja Dvetslava koji je izbjegao u Mletačku Republiku; s ocem (princom Stjepanom) je dospio u Ugarsku i tu su od ugarskog kralja dobili (prema drugima je samo Zvonimir dobio) vlast nad Slavonijom. Po toj pretpostavci Zvonimir je preko majke (koja je, kako smo gore spomenuli, bila potomak porodice Orseolo) dospio u neizravnu rodbinsku vezu s Arpadovićima, te je vjerojatno zbog toga dobio područje između Drave i Save. [...] Postoje, međutim, izvori u kojima se spominje hrvatska rodbina Zvonimirove majke, na temelju kojih je panova majka bila Hrvatica (iz okolice Like). No, po tome hrvatski Trpimirović čija je supruga bila princeza iz obitelji Orseolo vjerojatno nije mogao biti Svetoslavov sin princ Stjepan, već sin Krešimira III. kralj Stjepan II.” Šokčević 2016, 54–55. „Krešimirnek uralkodása utolsó éveiben hatalmát meg kellett osztania Zvonimir bánnal, aki végül utódja lett a trónon (Dmitar Zvonimir, 1075–1089). A horvát történetírásban két elmélet létezik Zvonimirral kapcsolatban: az egyik szerint ő a Velencébe menekült Svetoslav király unokája, aki apjával (Stjepan herceggel) együtt Magyarországra került, s itt megkapták kormányzásra (mások szerint csak Zvonimir kapta meg) Szlavóniát a magyar királytól. Zvonimir e feltevés szerint anyja révén (aki, mint fentebb említettük, az Orseolo család sarja volt) közvetve rokoni kapcsolatba került az Árpádokkal, és ezért kaphatta meg a Dráva–Száva között. [...] Van azonban olyan forrás, amely Zvonimir anyjának horvátországi rokonait említi, és ennek alapján a bán anyja horvát volt (Lika környékéről). Eszerint viszont az a horvát Trpimirida, akinek felesége egy Orseolo hercegnő volt, nem Svetoslav fia, Stjepan herceg lehetett, hanem III. Krešimir fia, II. Stjepan (István) király.” Sokcsévits 2011, 80–81.

konfliktust: jóllehet a horvát udvar befogadta a magyar királyné lányt, a magyarok mégis – mind nyilvánvalóbban – többet akarnak. A színdarab megjelenítette időszak előtt zajló csata ennek pusztán mellékszála.

Ha az özvegy és a fiatal-középkorú királyné további megszólalásait követjük, vegyes képet kapunk. Liepa jelen van Radován halálakor, majd pedig férjével, Zvonimirral együtt bosszút esküszik.³⁰ Beszédében a király meg is emlékezik mindkét asszony támogatásáról,³¹ majd pedig Liepa is szól a néphez: „Sad sam bez sina. Blagoslov, koji na njega polagah, kad mi se rodi, na tebe, narode, prenosim, da bi mi ti cvao i uspievao. Primi me za majku. Da bih tebe bolje, no sam njega, štitila, za to ću tražiti, da krivca meni i tebi, ma tko bio, osveta stigne!”³²

A színműbéli Liepa királyné tehát férje, Zvonimir király tanúságtétele szerint hűséges mind őhozzá, mind pedig új népéhez. A *narod* szó azután – amint láttuk – Liepa szózatában is előkerül: a tragikus megpróbáltatás beárnyékolta ünnepély különleges pillanatában az egész nép anyjává kíván lenni.³³ Ezt a közösséget azonban rögvest a bosszú eredményes végrehajtására kívánja használni, és így a családi tragédiát immár visszavonhatatlanul közüggé, politikai feladattá alakítja át. Az özvegy királyné, Jelena pedig ugyancsak halás Zvonimirnak, hogy elődjéről tisztelettel szólt, ám sem a lappangó politikai konfliktust,

30 „Zvonimir: [...] I tako ću ga osvetiti. Liepa: Osvetiti ću. Petar Svačić: Osvetiti ću.” Zvonimir, 26. „Zvonimir: És meg is fogom bosszulni. Liepa: Meg fogom bosszulni. Petar Svačić: Meg fogom bosszulni.”

31 „[...] hvala uspomeni kralja Petra Kresimira, koji meni put kraljevski kazà, koji meni za poklad ostavi uzor naš, svetinju meni – kraljicu Jelenu, hvala tebi, kraljice Liepo, drugo vjerna meni i narodu, zlu i dobru [...]” Zvonimir, 35. „[...] hála Petar Krešimir király emlékének, aki megnyitotta előttem a királyság útját, és aki itt hagyta képmásául a ragyogó Jelena királynét, hála neked, Liepa királyné, aki mind hozzám, mind a néphez hűséges vagy jóban, rosszban, [...]”

32 Zvonimir, 35. „Most fiú nélkül maradtam. Azt az áldást, amellyel születésekor megáldottam, most reád árasztom, népem, hogy virágozzatok és boldoguljatok. Fogadj el hát anyádnak! Hogy jobban megvédhesselek, mint őt, arra kérlek, hogy bárki legyen is a bűnös, bosszuljuk meg fiam halálát!”

33 Marković rendezői utasításából tudjuk a nép válaszát: „U narodu ganuće, žamor; njeki iz naroda pridju skute cjelivat kraljici; [...]” Zvonimir, 35. „A nép között moraj hallik, zúgás, némelyek közelebb jönnek a királynéhez, hogy köszöntsék.”

sem a magyar urak ezzel kapcsolatba hozható jelenlétét, sem pedig Radován halálát nem említi.³⁴

A királynék ezután sokáig nem bukkannak föl. Liepának annyi szerep jut, hogy a zúgolódó zsupánokat és a népet segít lecsendesíteni,³⁵ továbbá valamivel később nyugtalanságáról panaszkodik.³⁶ Csak a harmadik felvonás negyedik jelenetében lép ismét színre, és ekkor kerül sor a már korábban bemutatott eseményre, a Névtelennek Liepa fiává történő fogadására. Előbb azonban világossá teszi változatlan szándékát, hogy fiának halálát megbosszulja, és azt is, kire, kikre gyanakszik, akik a szörnyű tettet végrehajtották:

„Ja tražah osvetu. Kralj ugarski mi ju obrekao. Kraljević je hrvatski poginuo; prijestol hrvatski bez nasljednika je. Vi, župani, s narodom bjeste moga sina nasljednikom prozvali. Zato ćete i vi, župani, mjesto naroda, i sami sobom, župani, kako svojta kraljeva doma, za koju ja vas držim, i po želji te privolji kralja ugarskoga, čuti, kakovu osvetu je svaku i sestri, otcu i majci, kralju i kraljici, narodu i prijestolu hrvatskomu pribavio ugarski kralj Vladislav.”³⁷

34 „Hvala i na blagoj uspomeni, kojom častiš moga pokojnika, kralja Kresimira i na brigi bratskoj, koju imaš za sinovca moga Stjepana u njegovom tihom miru pobožnome. Mir božji s tobom, do konca tvoga, i s narodom tvojim do vieka!” Zvonimir, 37. „Köszönöm, hogy ilyen szépen emlékeztél meg az elhunyt Kresimir királyról, és hogy istenáldotta, nyugodt életről gondoskodtál unokaöcsém, Stjepan számára. Isten békéje legyen népeddel és veled mindenkor!” Az említett Stjepan az elhunyt király ekkor szerzetesként élő unokaöccse, aki majd csak Zvonimir halála után lett király: „Na hrvatskom kraljevskom prijestolju nisu ga slijedili sin ili nećak knez Stjepan (povukao se u samostan), već ban Zvonimir, koji je uzeo Ilonu (na hrvatskom Jelena Lijepa), kći ugarskog kralja Bele I. za ženu i koji je ugarskoj vezi značio konkretnu pomoć još u vrijeme banovanja oko 1067. (ili 1071 g.): [...]” Šokčević 2016, 55. „A horvát királyi trónon nem fia, vagy unokaöccse, Stjepan herceg követte (ő kolostorba vonult), hanem Zvonimir bán, aki I. Béla magyar király lányát, Ilonát (horvátul Jelena Lijepa) vette el feleségül, és a magyar kapcsolat számára még társuralkodó (bán) korában 1067 (vagy 1071) körül konkrét segítséget jelentett: [...]” Sokcsévits 2011, 81.

35 „Srce mi krvavi, s tobom narode! Strpimo se!” Zvonimir, 43. „Vérzik a szívem, népem! Legyünk türelmesek!”

36 „Ah mira mi nigdje nema.” Zvonimir, 54. „Ó, sehol sem találok békességre.”

37 Zvonimir, 67. „Bosszúra készülök. A magyar király megrágalmazott. A királyfi horvátként halt meg, a királyi trón immár örökös nélkül maradt. Ti, zsupánok, a néppel egyetemben elismertétek fiamat örökösnek. Ezért tartalak benneteket immár a nép helyett is egyfajta

Liepa királyné – a fikció szerint is László király húga – immár politikai célkitűzésével igazolja azt, ami korábban kijelentett.³⁸ Az idézet arra utal, hogy valóban horváltá vált, bátyját a családja és az ünnepélyre összegyűlt nép előtt egyaránt meglehetősen negatív színben tünteti föl. Beszédének sugallata az, hogy fia halála értelmi szerzőjének Lászlót tekinti; Kálmán az összeesküvésben csak másodrendű, ám végrehajtói feladatot láthatott el.³⁹ Már korábban bemutatott jelenete a Névtelen lovaggal ugyanezt támasztja alá: immár a horvátság-hoz fordul, a fiatal nemes „örökbefogadása” nem más, mint újabb tanúságtétel a horvát nép mellett. Fia gyilkosának fáradhatatlan keresése már-már rögeszméjévé válik,⁴⁰ és párbajokhoz vezet az udvarban.⁴¹ Hogy megakadályozza Kálmán és a Névtelen összezapását, az Árpád-ház további sorsáról kezd jövendölésbe. Szenvedélyes monológja a színmű egyik kulcsjelenete – legalábbis magyar szempontból. Liepa az Árpád-ház hamarosan bekövetkezendő tragédiáit

királyi háznak, és, figyeljete csak, a magyar király tetszésén múlik, hogy miután elfoglalja a horvát trónt, milyen bosszút áll mindenkin: a hűgán, a királyon, a királynén és a népen László magyar király.”

- 38 „Al ne, ne, brat moj Vladislav nesrdi se na me, što sam – Hrvatica.” Zvonimir, 2. „Nem, nem; testvérem, László nem haragszik rám, hogy – horvát vagyok.” „He had been married to the sister of the king of Hungary; they had had one young son – his heir – but that boy died almost immediately afterward in 1090. [...] The widow took over, but she was unpopular with the nobles who had hated her husband. This was a moment of weakness for the forces of centralization, and a perfect chance for the nobles to reassert their traditional rights in their own counties. In addition, as some scholars point out, the queen was a foreigner, a Hungarian. However, it is not certain that her nationality really mattered to anyone then.” Fine 1991, 283–284.
- 39 Ehhez elég az első felvonás zárójelenetét idézni: „Zvonimir: Ali sedmi, sedmi! Da se otvori srce Kolomanovo, onda bi i sedmi pukao. (plane.) Da to srce otvorim mačem! Liepa: (Dignuv glavu, tiho.) Ubio ga (silno.) On ga je ubio. Ja sam majka čitala u zadnjem uzplamtu očiju njegovih, da je onaj kriv.” Zvonimir, 25. „Zvonimir: A hetediket, a hetediket! Ha Kálmán szíve megnyílik, akkor tárul föl a hetedik pecsét is. (Lángoló szenvedéllyel:) És ezt a szívet nyissuk meg karddal! Liepa: (Fejét lassan fölemeli.) Megölte. (hangosan:) Ő ölte meg. Én, az anyja, láttam szeme utolsó pillantásában, hogy ő a tettes.”
- 40 „Morda ima još jedan kriv, koj živi, a tvoj ga sud našao nije. [...] Ja tražim jošte suda (silno), ja tražim božji sud!” Zvonimir, 69. „Talán van még egy tettes, akit a bíróság nem talált meg. [...] Még keresem az ítéletet (hangosan), Isten ítéletét várom!”
- 41 A Névtelen és Kálmán (a harmadik felvonás negyedik jelenetében), illetve Desimir és a Névtelen között – az utóbbi esetben a Névtelen meghal (az ötödik felvonás második jelenetében.)

sorolja.⁴² Jósata mindenesetre nem tér ki sem a további tragédiákra, sem pedig a máig érvényes stratégiai eredményre: a Magyar Királyság, illetve Magyarország évezredes fönnyomlására.

Korábbi sejtéseivel némiképp ellentétben Liepa nyilvánosan Strezinja zsupánt vádolja meg Radován elveszejtésével,⁴³ egyúttal pedig ő is,⁴⁴ Jelena is ismét hűségéről biztosítja a királyt,⁴⁵ Liepa királyné hűsége már-már politikai nehézséget is okoz, hiszen a király hadba vonulását elhagyatásként fogja föl.⁴⁶ A királyné ráadásul személyes óhaját az ország – állítólagos? valós? – érdekével is alátámasztja: „Kraljevine svoje nemožeš ostaviti, kralju. Tko da ju brani, kad joj tebe nema? Sa sjevera vrebja na nju zlotvor, i sa zapada i juga i iztoka. Što će

42 Liepa ebbe a monológiába sűríti Kálmán iránti gyűlöletét: „Iste češ viknuti rieči kraljici, na koje zemlju budeš udario, a ona te bude zahman molila za život svoga muža; isto češ viknuti svojoj mladoj ženi, kad će zahman klečati pred tobom, s tvojim djetetom pod srcem, obiedjena s nevjere, tjerana na strašni, na sramotni sud; isto češ viknuti materi onoj, koja će te zahman vapiti, da joj nesliepiš sina petogodišnjega, nevina urote proti tebi. I taj treći put vapaj će k tebi prodirati zahman, ali taj put namah tvoja duša, prije u pakao lećet smjela, slomit će se, tvoje srce, prije živac kamen, razpasti će se kao prah. To će biti tvoj božji sud.” Zvonimir, 71. „Uganyigý fogsz kiabálni a királynénak, akit a földre löksz, ő pedig könyörögni fog férje életéért. Uganyezt fogod kiabálni fiatal feleségednek is, aki örültként térdelve előttd a szíve alatt hordott gyermekeddel, lesújtva hitetlenek szörnyű és szégyenletes ítéletétől; uganyezt kiáltod majd az anyának, aki örültnek tart téged, mert az ötéves fiát, aki az ellened irányuló összeesküvésben ártatlan, megvakítod. És ekkor, harmadszorra a kiáltás valóban elhatol hozzád, és lelked, mielőtt a pokolra szállna, összetörik szívedet a föld élő kővén porrá. Ez lesz a te istenítéleted.”

43 „(Strezinji.) A ti čuj Radovanov glas; u mom srcu on počiva, moje srce čuje njegova niema usta. Ona blagoslivlju otca svoga, a tebe, otca njegova izdajicu, čiste uspomene njegove ubojicu, tebe proklinju!” Zvonimir, 98. „(Strezinjának) Te pedig halld Radován szavát. Szívemben nyugoszik, szívemben hallom néma ajkait. Atyját megáldja, rád pedig, annak árulójára tisztán emlékezett – légy átkozott!”

44 „I tebe su mi ubit htjeli! O jadne mene majke i žene! O jadnih vas! Vi ste me primili za majku. Što vam mogu ja žena? Evo, ubijte mene! – a otac vaš, kralj vaš, neka živi!” Zvonimir, 99. „Veled is végezni akartak! Szegény anyák, szegény asszonyok! Te szegény! Engem anyátokká fogadtatok! Mit is tehetnék értetek? Itt vagyok, velem végezzetek – de atyátok, királyotok hadd éljen!”

45 „Bog tebe štiti, dobri kralju!” Zvonimir, 98. „Isten óvjon, jó királyunk!”

46 „Slutila sam, da mi spremaš taj gorki čas. Premda si me pripravljao na nj već dugo, ipak sva mi je duša uzdrhtala, kad je prispio, ne, ne, on prispjet nesmie. Zvonimire, ti me nemožeš ostaviti, ti češ ostati ovdje.” Zvonimir, 146. „Éreztem, hogy ezt a keserű órát tervezed. Régóta készülődsz már, s most, hogy eljött, lelkem belé is remegett. Zvonimir, nem hagyhatasz el, itt kell maradnod.”

biti od nje, kad joj tvoja ruka, tvoje ime nebude štit? Zar ove moje bolom iznemogle ruke, već niti jake dosta otirati suze?”⁴⁷

Házastársi ragaszkodása szembekerül a király azon szándékával, hogy ha ő maga vezeti a keresztes hadjáratot, akkor az föltételezhetően sikeresebbnek bizonyulhat. Liepa megkísérli Svačić bánt is a maga oldalára állítani,⁴⁸ ám a király hajthatatlan marad,⁴⁹ ami Liepát már-már az örület határára kergeti.⁵⁰ Hasztalan érvelése után újabb eszközt vet be, mégpedig egy levelet, amely állítólag Lászlótól és Kálmántól származik,⁵¹ és amelyet Radován sírján talált. A levelet két részletben olvassa föl, itt egyben idézzük:

„Žalim, da si tvojom nesestrinskom sumnjom otela mi sreću, te se nemogu pridružiti slavnoj vojni križarskoj tvoga kralja, da mu odmienim poraz zadnji. Vi ste me ozloglasili u svijetu. Ja sam sada po poslanicijih svojih bio ponudio saboru njemačkih knezova protivnikâ bezbožnoga Hinka dvaest tisuća ugarskih bojnika na pomoć. Sabor neće imati moje pomoći, nitko me neće za prijatelja. To imam zahvaliti tebi. Moj Koloman je uvijek tužan, sdvojan; ništa ga razveseliti nemože. [...] Jedina utjeha, koja bi

47 Zvonimir, 146. „Királyom, nem hagyhatod el országodat. Ki fogja megvédeni, ha nem vagy itt? Gonosztevők leselkednek északról és nyugatról és délről és keletről. Mi lesz veled, ha neved nem ragyog a pajzsokon? Megfáradt kezem nem elégséges ahhoz, hogy letöröljem a könnyeket.”

48 „Onda povjeriti njemu smieš i da vojsku križarsku vodi; siguran si, da ju vodi k pobjedi. Bane, udruži s mojom prošnju tvoju.” Zvonimir, 146. „Akkor hát rábízhatod a keresztes sereg vezetését. Légy bizonyos afelől, hogy győzedelmes lesz. Bán uram, támogasd kérésedet.”

49 „Križarska vojna moja je misao, budi i čin moj.” Zvonimir, 147. „A keresztes hadjárat az én gondolatom, a tett is légyen az enyém.”

50 „O bože, svijest mi uzmi, da ne gledam u to bezdno straha svoga! [...] zdravo sinko, počivaj mirno, dok se sastanemo, sinko!” Zvonimir, 148. „Ó, Istenem, vedd el ép elmémet, hogy ne kelljen aggodalmam mélységeit megpillantanom! [...] üdv néked, fiacskám, nyugodjál békében, amíg nem találkozunk, fiacskám!”

51 „Nedavno na Radovanovu grobu ga nadjoh. Tajna ga je tamo metnula ruka; a list je od ruke znane dobro, od Vladislava i Kolomana. Slavu križarske vojne oni nam u pismu tom zavidjaju.” Zvonimir, 151. „Nemrég találtam Radován sírján. Ismeretlen kéz tette oda, de jól ismert kezeztől származik: Lászlótól és Kálmántól. Arról írnak, hogy irigylik a keresztes hadjárat dicső hírnevét.” Kevéssel később az üzenetet Liepa már kizárólag Lászlónak tulajdonítja: „Eto vidiš, što mi Vladislav kaže.” Zvonimir, 151. „Tessék, nézd, mit ír László.”

*ostala momu od tebe nemilo srdno pogaženomu srcu, bila bi slavna smrt u vojni križar skoj uz kralja Zvonimira, i ta mi je oteta, jer si me sramotno odpravila iz dvora tvoga.*⁵²

Liepa továbbra is összeesküvést és csapdát sejt a háttérben, ezért továbbra sem engedné el férjét,⁵³ kívánságával mégis egyedül marad, Zvonimir folytatja a hadi előkészületeket. Indulásakor hosszú beszédet mond, amelyben előbb elhunyt feleségére emlékezik,⁵⁴ majd pedig figyelme mindinkább a küszöbönálló hadjáratra irányul, amely általános tetszésre és lelkesedésre talál.⁵⁵ Az egymáshoz több szálon kötődő magánéleti és politikai konfliktust Zvonimir látszólag túlélte, ám ezért szörnyű árat fizetett: elvesztette fiát és feleségét. Ráadásul valójában királyi hatalmát is, hiszen ha hadba vonul, tényleges hatalma pusztán

52 Zvonimir 151; 152. „Nagyon sajnálom, hogy ravaszkodó bizalmatlanságoddal megfosztottál szerencséműtől, és nem vehetek részt a dicső keresztes hadjáratban, hogy az utolsó vere-ségét láthassam. Híressé tétél a világ szemében. Most főljánlok kétezer magyar harcost a német lovagok tanácsára az istentelen Hink elleni küzdelemhez. A horvátok gyűlése nem fogadja el segítségemet, nem akarják a barátságomat. Ezt neked köszönhetem. Kálmán le van törve, szomorú, és semmi sem vidítja föl. [...] Miután szívemet összetörted, az egyetlen vigaszom lett volna, ha Zvonimir király oldalán hősi halált halhattam volna, ám ettől meg-fosztattam, hiszen szégyenletes módon elüldöztél udvarodból.”

53 „Zvonimire, ja poznam glas hinjena prijateljstva, neidi, kud te on puti. Ostaj, neostavi me!” Zvonimir, 152. „Zvonimir, föl ismerem a csalfa barátság hangját, ne menj el, maradj, ne hagyj el!” Ragaszkodásának kifejezése a leglíraibb formát a következő mondatokban ölti: „Bit ću tvoja Penelopa. Ti ćeš mi se vratiti sretan; kad te brod tvoj priveze k zemlji rodnoj, morda u snu blaženom kako Odiseja njekoč, ja ću priteći na obalu i kliknuti te ustaj Zvoni-mire, i ustati ćeš u naručju mojem, da mu se nikad neotimaš više!” Zvonimir, 155. „Én le-szek a te Pénélopéd. Szerencsésen hazatérsz majd. Hajód visszahoz szülőföldre, én pedig, mint egykoron Odüsszeuszéban, talán egy szép álomban a partra sétálok, és tapsolok: kelj föl, Zvonimir, és átöleljük egymást, hogy soha többé el ne menj!”

54 „Liepo, ženo draga, ustaj! Ah, ti spavaš, spavaš mirno!” Zvonimir, 197. „Liepa, drága asz-szony, kelj föl! Ó, alszol, hát nyugodj békében!”

55 „Bože štiti, bože blagoslovi ovu svetu zemlju, hrvatski naš dom! (Svi ponavljaju u jedan glas; čuje se bojna svirka trubami s mora i izza zadka; svi ustanu, dižuć zastave i oružje u vis.) U sveti boj! (Svi ponove: u sveti boj! u sveti boj!)” Zvonimir, 199. „Isten óvja, Isten áldja ezt a szent földet, horvát hazánkat! (Mindnyájan kórusban, a tengerparttól és a tömegből üdvívalgás és trombitaszó hallik; mindenki föláll, zászlókat lobogtat és fegyvereket emel a magasba.) Előre a szent háborúba! (Mindenki ismétli: előre a szent háborúba! előre a szent háborúba!)”

a seregre korlátozódik. A további – már egyszer megtapasztalt – lázadást elkerülendő, szoros hívére, Svačić bánra bízta a kormányzást.⁵⁶

Liepa és Jelena fiktív személyisége

Hogyan értékelhetjük mármost a női főszereplők, Liepa és Jelena dramaturgiai szerepét? A darabban egyszerűen Kresimirnek hívott előző horvát király felesége, Jelena két utolsó megszólalásában a múlt lezárása és a jövőbe tekintés egymás mellett van.⁵⁷ Amint láttuk, a színmű cselekményében nem játszik jelentős szerepet. Az özvegy királyné mindvégig támogatja Zvonimir királyt, értékeli, hogy a magyar urak nem pusztán férjét ünnepelni érkeztek a horvát udvarba, hanem – legalábbis számára áttekinthetetlen – politikai machinációkat folytatnak, mindenekelőtt valójában Radován halálhírére várnak. Jelena személye biztosítja a horvát királyság folyamatosságát: amint láttuk Liepával folytatott első párbeszédében, fölmerült benne az intrikus, egyben szürke eminenciási szerep is, ám ezt végül elvetette. Ehhez szükséges volt azonban Liepa identitásváltása is.

És ezzel máris elérkeztünk Marković drámájának legkülönösebb aspektusához, Liepának, a történelmi Ilona királynénak sajátos átalakulásához. Amint korábban említettük, a magyar hagyományozásban Szép Ilonának hívott alakot a szerző megkettőzte, és Jelena anyakirálynéra, valamint Liepa királynéra bontotta. A darabban tehát László király hűgának Liepa királyné felel(ne) meg, akit négyszeres elkötelezettség is szorít. Egyrészt múltja, származása a magyarsághoz, a Magyar Királysághoz és annak uralkodójához, László királyhoz köti, másrészt őszintén szereti férjét, Zvonimir horvát királyt, ennek következtében

56 „Bane Petre, namjestniče u kraljevstvu meni, izručam ti kraljevske nam evo znake.” Zvonimir, 198. „Petar bán, királyi helytartóm, átnyújtom neked a királyi jelvényeket.”

57 „Gospode, sad uzmi rabu tvoju, jer je vidila tebe u svemoći tvojoj, kóm milostiv držiš kralja Zvonimira i hrvatski narod!” Zvonimir, 194. „Uram, vedd magadhoz szolgáldat, aki mindenhatónak ismert el, és aki kegyelmet gyakoroltál Zvonimir királyon és a horvát népen.” „O kralju, stupaj napried, u života krvavu ti borbu, ne ozri se natrag, na nas spokojene kraljica ti mirno spava.” Zvonimir, 197. „Ó, királyom, lépj elő, életed véres harccal terhes. Ne tekints hátra, királynénk immár békésen alussza álmát.”

harmadrészt immár a horvát néphez tartozónak vallja magát, negyedrész pedig anyaként aggódik a horvátságért harcba vonult fiáért, Radovánért. A koronázás tizedik évfordulójára érkező magyar urak, László és Kálmán, főleg pedig a bizonytalan identitású, az ősmagyar pogányság és az európai kereszténység közötti átmenetet megélő és megszenvedő⁵⁸ Tolen tisztázatlan szándékai a bánok egy részében, valamint Jelena anyakirálynéban ellenszenvet váltanak ki, ám mind a nyitójelenetben, mind pedig az első felvonás végén Liepa mindezt szó nélkül hagyja. Lojalitásának ez a határa: nem szidja a magyarokat, de nem is védi meg őket. Amint láttuk, László jóindulatában reménykedik.

Liepa legpozitívabb tulajdonságai tehát házastársi hűsége és anyai szeretete. Mindkettő szembekerül azonban a keresztény értékrenddel – vagy legalábbis annak bizonyos értelmezésével –, amikor Zvonimirt igyekszik eltántorítani attól, hogy keresztes hadjáratba induljon, illetve amikor beáll a bosszút követelők kórusába. Liepa szavakkal és tettekkel kifejezett ragaszkodásához képest Zvonimir viszonyulását zárómonológiából lehet kiolvasni:

„Vaj, što vidim; Liepo, ženo draga, ustaj! Ah, ti spavaš, spavaš mirno! [...] Mučenice sveta za cielog ti žića! Kojim drag moraše biti dah tvoj, kojim krv od krvi ti bijaše, i zagovor u nas za njih blagi, oni svedjer gadjahu te smrću! Radovana oni ti oteše, i mene ti otimahu oni, oni tebe sad ubiše tugom! I mahnitom rukom potrgaše svezu blagu medj sobom i menom, mironosnice, tebe!”⁵⁹

A fia után a feleségét – és majdnem országát is – elvesztő Zvonimir király Liepát mint mártírt és békességszerzőt emlegeti. Az utóbbira láttunk példát, ám

58 A sorozatos kétértelmű mondatai és hirtelen haragú reakciói után végül a zárójelenetben a következőképpen szól: „U štitu mora biti kršćanski novi bog! (Baci štit.) On je jači od moga staroga boga krvi.” Zvonimir, 196. „A pajzsokon az új, keresztény isten legyen! (Elhajítja pajzsát.) Ő erősebb, mint az én régi, véres istenem.”

59 Zvonimir, 197. „Jaj, mit látok; Liepa, drága asszony, kelj föl! Ó, alszol hát, békésen alszol. [...] Mártír [voltál] a világért egész életedben. Milyen édes volt a leheleted, amint vér lettél a vérből, és közbenjárásodat értük nálunk halállal jutalmazták. Elragadták tőled Radovánt, én is elragadtatom tőled, te pedig a bánatba belehalsz! A köteléket pedig közte és köztem bolondul széttépte, ó, te békehírnök!”

az előbbi nem könnyű értelmezni. A költött sirató minden bizonnyal a sokrétű elkötelezettség közötti őrlődésre utal: aggodalom, majd gyász fiáért, Radová-nért; rokonsága a kérdéses politikai szándékú Lászlóval királlyal; aggodalom Zvonimirért mint férjért és királyért a zsupánok ellen és a keresztes hadjárat-ban. A föloldhatatlan feszültségek és szörnyű veszteségei vezethettek halálához – legalábbis Zvonimir értelmezése szerint.

A király megjelenítése önmagában is sajátos: egyrészt szuverén módon igyekszik uralni és irányítani az eseményeket, másrészt – amint láttuk – a cse-lekmény idejének egy részében alszik; esetleg alvósátrából, akárha egy álarc mögül, követi az eseményeket. Nyilvánvalóan sok függ a darab színpadra állí-tójától, mégis különösnek tűnik, hogy a horvát királyság dicsőséges vitézként ábrázolni szándékozott alakja a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt kiszol-gáltatja magát. Láthattuk: csaknem rajtavesztett.

Kritikai fogadtatás

Éppen a király efféle különös ábrázolása indíthat bennünket a színmű recep-ciójának vizsgálatára. Marković kortársa, az illirizmus kapcsán már említett iro-dalmi kritikus és szerkesztő August Šenoa már 1877-ben elismerő hangnemben foglalkozott a darabbal,⁶⁰ a következő esztendőben pedig hosszabb írást is szen-telt a színműnek. A történelmi pillanatot és Zvonimir alakját – a darab keletkezé-sének korához illeszkedő módon – a horvát függetlenség emlékezetébe illeszti,⁶¹

60 „U to vrijeme pojava nam se Markovićev ‚Zvonimir‘ namienjen 800godisnjici toga hrvatsko-ga kralja, koja narodna svečanost bje zabašurena ne znamo s kojeg razloga. Mi pozdravlja-mo Markovićevu dramu kao liep pojav u dosta mrtvo vrijeme i veselimo se, što je Marković svoje pero opet posvetio liepoj literaturi.” Šenoa 1877, 401. „Ekkor jelent meg Marković Zvonimirja a király [megkoronázásának] nyolcszázadik évfordulójára, amelynek tisztele-tére [annak idején] rendezett népnepnapélyról nem tudunk semmit. Üdvözljük minden-esetre Marković drámáját mint a letűnt idők tetszetős megjelenítését, egyúttal örömkre szolgál, hogy Marković ismét a szépirodalomnak szentelte magát.”

61 „Marković je od Zvonimirove poviesti sastavio dramu, nije tragediju, premda bi se po iz-vorih dosta tragičkih elemenata naći moglo — Marković se je po svoj prilici žacao, stvoriti kobnu sliku ob onoj osobi, s kojom hrvatski narod sjajnu uspomenu državno svoje neodvis-nosti spaja. Nu o tom i na može biti prepirke, to je pjesnikova sloboda, a ne treba nam ovdje izticati, da je pjesnik upravo momenat slobode i neodvisnosti naglasiti htio, da je pokazao

ugyanakkor Zvonimir kissé nevetséges mivoltára is rámutat.⁶² A király nemes és mértéktartó bosszújában a horvátság sötét múltjának lezárását és a jövő reményességét látja⁶³ az amúgy sikeres darabban.⁶⁴

1906-ban Branko Vodnik immár nagyobb távolságból tekint vissza Marković munkásságára. Legfőbb kifogása a műnemválasztás, illetve a történelmi hűtlenség,⁶⁵ valamint egyetért egy korábbi névtelen kritikussal: az efféle színházat,

prekodravske nokte, koji su se već na suverenstvo naše krune naperili bili.” Šenoa 1878, 47. „Zvonimir történetéből Marković drámát és nem tragédiát alkotott, pedig a források igen sok tragikus elemről számolnak be. Marković minden bizonnyal olyan sorsszerű képet kívánt alkotni, amelyet a horvát nép a függetlenség gondolatához kapcsolhat.”

62 „Marković kušao je crtati odlučni preket u životu hrvatskoga naroda, definitivni prielaz naše domovine u kolo zapadne kulture, jer napokon sva hrvatska poviest do uzurpatora Zvonimira nije nego kolebanje medju zapadom i istokom. Prema tomu crtan je i karakter Zvonimirov, koj od zapada traži svoje spasenje te prema tomu umuje.” Šenoa 1878, 47. „Marković megkísérelte a horvát nép életének azt a döntő fordulópontját ábrázolni, amikor hazánk végleg bekapcsolódik a nyugati kultúrkörbe, hiszen az egész horvát történelem a trónbitorló Zvonimirig nem más, mint állandó ingadozás kelet és nyugat között. Ilyenformán maga Zvonimir alakja is kissé komikus, ahogyan a boldogulását nyugaton keresi, és ennek megfelelően is gondolkodik.”

63 „[...] Zvonimir izide zdrav i traži veliku plemenitu osvetu – ne u Magjariji razharanoj bra-tomorstvom – već kralj dižo narod u sveti boj proti azijatskoj bjesnoći u Palestinu za slobodu ugnjetenoga čovječanstva. Zvonimir je tu dakle žarka oma točka, od koje se zrake prostiru u mračnu prošlost Hrvata, koja nam otvara ujedno perspektivu u buduću sudbinu našega naroda.” Šenoa 1878, 47. „Zvonimir élve kerül ki [a merényletből], és olyan nemes bosszút akar – nem a testvérgyilkosság sújtotta Magyarországon –, amellyel a király a népét az ázsiai gyűlölet ellen, Palesztinában, az elnyomott emberiség megmentésére indítja. Zvonimir tehát olyan gyűjtőpont, amely visszaveti sugarait a horvát múlt sötétségébe, egyúttal pedig megnyitja a perspektívát népünk jövője előtt.”

64 „Obćinstvo prihvatio je plod Markovičeva pera živim odobravanjem te ga izazva pet puta na pozorište, [...]”. Šenoa 1878, 47. „A közönség szívesen fogadta Marković tollának gyümölcseit [*sic!*] és ötször hívta a színpadra, [...]”. A darabot egyébként Adam Mandrović (1839–1912) rendezte, illetve ő játszotta Zvonimir szerepét is.

65 „Pjesnik bi bolje učinio da je i ovu dramu napisao u stihovima i podao joj time veličajniji oblik i da je svršio sa smrću Zvonimirovom: jednom riječi da je napisao tragediju. Sadašnji svršetak gdje Hrvati sa Zvonimirom doista polaze u svetu zemlju na križarsku vojnu ne odgovara istoriji: Hrvati su doista ubili svoga kralja kad ih je htio da povede u daleku tudju zemlju za volju pape i vizantijskoga cara; [...]” Vodnik 1906, I, 166. „A költő jobban tette volna, ha ezt a drámát is versben írja meg: így egyszerűbb lett volna a formája, és Zvonimir halálával végződött volna, vagyis tragédiát írt volna. A jelenlegi befejezés, mely szerint a horvátok Zvonimir vezetésével a Szentföldre indulnak, nem felel meg a történelmi tényeknek: a horvátok valóban végeztek királyukkal, amikor az a pápa és a bizánci császár kezdeményezésére idegenbe akarta vezényelni őket.” Vodnik szemléletmást még régi ada-

mely inkább eszmék, mint személyiségek küzdelme, így kevesen érthetik.⁶⁶ Különösen figyelemreméltó, hogy ő tűnik az egyetlennek, aki Zvonimir többé-kevésbé visszavetített politikai küzdelmeit a horvátság későbbi történelmének jóslataként értelmezi.

A cselekmény összefoglalásához fölhasznált tanulmány szerzője, Krsto Pavletić (1917-ben, azaz a világháború harmadik évében) minden eddiginél több figyelmet fordít a magyar szálra. Rámutat a lappangó politikai feszültségre és Zvonimir azon tervére, amelyet Radovánnak kell véghez vinnie.⁶⁷ Pavletić emlékeztet arra, hogy az immár hatalom és felelősség nélkül tévelygő Salamon milyen világosan fogalmaz Zvonimir és Liepa házasságának valódi, politikai indítékáról.⁶⁸ Radován halála azután mindent tönkretesz, ám Zvonimirt nem

tokkal dolgozott. Különösen érdekes utolsó megjegyzése: „Udes neka istorička predestinacija kreće sve misli Zvonimirove u borbu za sveti grob protiv Osmanstva a narod protiv mongolstva i mađarstva i ova borba od ovog zametka ispunjava po slije vijekove hrvatske narodne istorije.” Vodnik 1906, 166. „Sajnos valamiféle történelmi elrendeltetés miatt Zvonimir valamennyi gondolatát az oszmánság, a mongol nép és a magyarság elleni harc tölti be, és ez a harc határozta meg azután a horvát nép történetének évszázadait.”

66 „U njih ima više poezije nego dramatičnosti; u njih jest filozofičko poimanje vremena, ali nije živa historička slika: u njih vlada udes, a ljudi su puko orudje. Epohe i epohe načela i načela dolaze u opreku i borbu, a ne ljudske strasti. Nema mnogo izabranih kojim se ove vrsti drame mile.” Vodnik 1906, 166. „Több bennük a drámaiságnál a költészet; az időt akarják megérteni filozófiailag, de a történelem nem válik élővé, az emberek pedig merő eszközök. Korok korokkal, elvek elvekkel kerülnek összeütközésbe, és nem emberi szenvedélyek. Nem sokan vannak a választottak, akik az efféle drámát élvezik.”

67 „vojuje [kao] vođa dvama narodima, svomu i ugarskomu, kojima će obima, ako Bog da, on jednom i inače vođa biti.” Zvonimir, 5. „harcolni fog mint két nép, a sajátja és a magyarok vezetője, és ha Isten úgy akarja, egyszer s mindenkorra vezető lesz.” Pavletić kifejti: „U I. č. 2. priz. (str. 5.) tješi kralj ženu Lijepu, zabrinutu zbog Radovana, koji je pošao na vojnu, ovako: Neka ga mlada upozna hrvatski narod i – ugarski. Sukobu se ne ugnusmo. Već pol vijeka takma stoji, hoćemo li mi ili oni...” Pa dalje Radovan „vojuje (kao) vođa dvama narodima, svomu i ugarskomu, kojima će obima, ako Bog da, on jednom i inače vođa biti.” Pavletić 1917, 182–183. „Az első felvonás második jelenetében (5. o.) a király vigasztalja Lijepa királynét, aki a hadba vonult Radovánért aggódik. »Hadd ismerje meg fiatalon a horvát népet – és a magyart. Nem térünk ki a harc elől. Fél évszázada folyik a küzdelem: mi, vagy ők?» Később pedig Radován harcolni fog mint két nép, a sajátja és a magyarok vezetője, és ha Isten úgy akarja, egyszer s mindenkorra vezető lesz.”

68 „Eto, zašto si uzeo kraljevnu ugarsku? (a spram Vladislava, kralja ugarskoga govori:) Ti si mu dao sestru, da se možeš pačat amo, a (Zvonimiru) ti si uzeo Arpatku, da ti sinima nasljedstvoitam. Kraljomori amo i tamo: pak se je lahko nadat povećanoj državi za svoju porodicu. Koji će vas koga najašiti?’ Te su se riječi ludakove duboko usjekle u srce i u pamet

egyszerűen a bosszú mozgatja,⁶⁹ hanem azt – Pavletić meglátása szerint – magasabb,⁷⁰ lovagi szintre emeli.⁷¹

A kritikus végül a drámaíró Marković politikai álláspontjára is rámutat, amelyet Zvonimir szavain keresztül juttat kifejezésre:

„Zvonimir:

Vodite ga. Vampir hunski sgini! (Tolena odvedu oklop nici.) A kraljica gdje je? Vaj, što blidite tako? Vi prikaze nieme, dvoranke vi tamo, zar bez kraljice ste ovdje? O kraljice Jeleno, zar bez Liepe – (čuje se truba od mora; kralj kroči k Jeleni).⁷²

Zvonimirovu, pa kad ga još skrši udar smrti sinovljeve, onda se kralj hrvatski, ošinut udesom, koji mu razori sve zemaljske, domovinske nade i maštanja, [...]” Pavletić 1917, 183. „»Tessék, miért vettél feleségül egy magyar királynőt? (Lászlóhoz fordul, magyarul beszél:) Hozzáadtad a húgodat, hogy bevonulhass, te pedig (Zvonimirhoz fordul) Árpád-házi nőt vettél feleségül, hogy fiaid örökölhessenek. Királygyilkosok itt és ott: így aztán könnyű hatalmasabb országban reménykedni. És ugyan ki fogja vezetni?« Az örült [király] ezen szavai mélyre hatolnak Zvonimir szívében-lelkében, hiszen miközben fia, a leendő horvát király erőszakos halála az ő földi és nemzeti reményeit és álmait is porrá zúzta, [...]”.

69 „[...] on ne sluša kucaj njihova bila, težnju njihova srca za osvetom zbog kraljevića Radovana protiv Ugarske i Kolomana.” Pavletić 1917, 183. „[...] nem hallgat akarátának indítására, szívének kalapálására, hogy megbosszulja Radován királyfi halálát a magyarokon és Kálmánon.”

70 „I tako kralj misli najljepše osvetiti umorstvo i smrt svoga sina, tako misli posvetiti svoj narod i steći mu zasluga za budućnost, te ga time zaštititi od svih zala sudbine.” Pavletić 1917, 184. „És így a király eltöpreng, hogyan tudná a fia elleni merényletet, illetve fia halálát legjobban megbosszulni, és úgy dönt, népét megszenteli, és elismerést szerez számára a jövőre nézve, hogy megóvja valamennyi sorscsapástól.” Ezzel magyarázza látszólagos határozatlanságát is: „Zato ne će da krvlju uguši dojavljenu mu urotu (str. 65.), već oružjem srca, duše (str. 65. do 66.); on je odvojio od svoga tmurnoga vijeka, jer ne dopušta ni, 'božjega suda' dvobojem (str. 70.); [...]”. „Ezért nem akarja a lázadást véresen letörni (65. o.), hanem a szív és a lélek fegyverével (65–66. o.); maga mögött hagyja a régi időköt, amikor a párbajt mint »istenítéletet« nem engedélyezi (70. o.); [...]”.

71 „on ne će obične osvete poganstva, divljaštva, već viteštvo, čovještvo (str. 73.–74., 78.–83.)” Pavletić 1917, 184. „Nem a szokásos pogány, vad bosszút akarja, hanem lovagit, emberit (73–74., 78–83. o.)”.

72 Zvonimir, 197. „Zvonimir: Vezessétek el! Takarodj, te hun vámpír. (Tolent lefegyverzik.) Éhs hol a királyné? Ó, hát miért vagy ily sápadt? Nincs jelenés, üresek a termek, a királyné nélkül vagytok itt? Ó, Jelena királyné, Liepa nélkül állsz itt? – (trombitaszó hallik a tenger felől, a király Jelenához lép.” Zvonimir „[...] kom od krvi i mesa, kad se napokon i on razgnjevi na zlicu Tolena, te kliče: 'Vodite ga. Vampir hunski zgini!' (str. 197.); ili kad (str. 199.) predaje

Összefoglalás: a színmű magyarságtudományi jelentősége

Bármennyire idegennek tűnik is első látásra, és éppen a magyar kultúra szempontjából bármennyi kérdés merül is föl, ha a magyarság ezeregyszáz esztendőös megszakítatlan Kárpát-medencei jelenlétét maradéktalanul meg kívánjuk ismerni, akkor Franjo Markovićnak a maga korában sikert arató drámáját megalapozottan emelhetjük a magyarságtudomány vizsgálati körébe. Nem pusztán a magyarsággal kilencszáz esztendőn át sorsközösségben élő horvátság kultúrájának megismerése indíthatja erre a kutatót, hanem mindenekelőtt a bemutatott színműben föllépő magyar származású szereplők és azok értékelése.

A színmű keletkezésének korszakában a horvát nemzet páratlan politikai, gazdasági és kulturális virágzást élt meg. A Balkán fokozatos fölszabadulása a török alól, a déli szláv népeknek előbb önállósulási, majd függetlenedési törekvései, az egyes népek tehetséges ifjainak Nyugat-Európában megszerzett műveltsége és tájékozottsága, majd pedig egymással folytatott párbeszéde mind abban az irányban hatottak, hogy az egyes nemzetek fölfedezzék, vagy az alaptól megalkossák saját nemzeti mitológiájukat. Ezeket szinte mindig ugyanazon vonások jellemezték: a hősi múltban tevékenykedő egyedülálló, prófétikus tehetségű személyiségek, akik szembekerültek ellenséges, hamis álcát öltő, fondorlatos cselszövőkkel és az ő ármányaikkal, így – legalábbis időlegesen, általában népük rabságba kerülésével párhuzamosan – elbuktak. A jelenlegi politikai

Svačiću mač protiv sjevernoga neprijatelja. Tu pak izbija na vidik Markovićev temperament. Kroz svu dobrodušnost, miroljubivost i optimizam progori raspljiva hrvatska čud za obranu prava narodnih, koju je posvjedočio od početka svoga javnoga rada kao mlad profesor, pa će je i dalje dokazati kao narodni zastupnik u saborskim govorima i diljem svoga poštenoga življenja i rada do posljednjega daha.” Pavletić 1917, 191. „Zvonimir hús-vér alak, amikor Tolen rosszindulatától dühösen így szól: »Vezessétek el! Takarodj, te hun vámpír.« (197. o.); vagy amikor átnyújtja a kardot Svačićnak (199. o.), hogy azt az északi ellenség ellen fordítsa. Itt bukkan elő Marković temperamentuma. Minden jóindulat, békeszeretet és optimizmus ellenére fölcsap olthatatlan horvát szenvedélye, hogy megvédje a nemzeti jogokat, ami nyilvános tevékenységét már kezdettől fogva, fiatal professzorként is jellemezte, később pedig a nép képviselőjeként parlamenti beszédeiben, valamint egész munkásságában, utolsó leheletéig megmutatkozott.”

helyzetben azonban új perspektíva nyílik, amelyet az (h)ősi múlt példájából tanulva ki kell használni.

A Magyar Királyság több évszázados fennhatósága, majd pedig a horvát–magyar kiegyezés frissen biztosított keretei, igen széles önkormányzatisága immár nem elégítette ki a horvátság intellektuális és vele együtt küzdő politikai vezetőit. A küzdelemhez szükségesnek látszott, hogy a már-már feledésbe merült hősi múlt minél szélesebb befogadói kör emlékezetébe idéztessék. Ebből a munkából vette ki részét az egyetemi tanár és parlamenti képviselő Marković. Drámájának címszereplőjét, Zvonimirt olyan tulajdonságokkal ruházza föl, amelyek követendő példát jelenthetnek a kortársi horvát vezető rétegnek is: népe iránti hűség, nagylelkűség – és nem utolsósorban keresztény elkötelezettség. A lázongó, értetlen zsupánoknak megbocsát, energiáikat a Szentföld felé tereli. Szuverén hatalmával királyi hivatalát is képes Svačić bánnak átadni. Felesége cselszövést orrontó, óvó kérlelésére azonban nem hallgat: a dráma hallgatói számára Zvonimir erőszakos halála még közismert volt – amint láttuk, tévesen. A horvát–magyar ellentét meglehetősen világos: a horvátok, még ha forrófejűek is, kiválóak, vitézek, lelkesek, sőt, mint Desimir és Neda, szerelmesek. A magyarok azonban leginkább ravaszak, hatalomvágyók, fondorlatosak; céljuk valójában nem más, mint Horvátország megkaparintása, akár Zvonimir és Liepa házassága révén is. Éppen ezért jelent üdítő kivételt a negatívan bemutatott magyarok között Liepa királyné. Jóllehet, többször hitet tesz a horvátság mellett, nem fordul László bátyja és a magyarok ellen. Amikor a magyarokat szidalmazták, hallgat. Fiának, Radovánnak halálával nemcsak Zvonimir, de az ő élete is összeomlott. Hogy hamarosan szeretett férje, Zvonimir is odaveszik, a fájdalom okozta egyfajta szerelmi halála már előre jelzi.

Liepa királyné – amint említettük: Szép Ilona / Jelena liepa – hűséges feleségként, szerető anyaként, a békét és a kiengesztelődést előmozdító, a darab magyar szereplői között egyedüli pozitív alakként bukkan föl. Marković minden horvát nemzeti elkötelezettsége ellenére Liepa tűnhetett számára tehát olyan tisztalelkű személyiségnek, akit, még ha *kao Hrvatica*, a dicső horvát uralkodó haláláig hűséges feleségként megörökíthetett.

Felhasznált irodalom

- Fine 1991. Fine, John V. A.: *The Early Medieval Balkans (A Critical Essay from the Sixth to the Late Twelfth Century)*. University of Michigan, Ann Arbor, 1991.
- Fodor–Sokcsevits 2015. Fodor Pál – Sokcsevits Dénes (szerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai (Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra)*. MTA BTK TTI – Hrvatski institut za povijest, Budapest, 2015.
- Gesta 2009. *Gesta Regum Sclavorum I.* изд. Драгана Кунчер, Историјски институт, Манастир Острог, Београд, 2009.
- Klaniczay 2008. Klaniczay Gábor: A királyi bölcsesség ellentmondásos mintaképe – Salamon. *Aetas*, 23. (2008), 1. sz. 25–41.
- Lőkös 1996. Lőkös István: *A horvát irodalom története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- Marković 1877. Marković, Franjo: *Zvonimir, kralj hrvatski dalmatinski (poviest-na drama u pet čina)*. Albrecht i Fiedler, Zagreb, 1877.
- Marković 1898. *Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1898.
- Marković 1903. Marković, Franjo: *Razvoj i sustav obćenite estetike*. Kraljevina hrvatski slavonski dalmatinski, Zagreb, 1903.
- Pavletić 1917. Pavletić, Krsto: *Život i pjesnička djela Franje Markovića*. Matica hrvatska, Zagreb, 1917.
- Rokay 1990. Rokay Péter: *Salamon és Póla*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Novi Sad / Újvidék, 1990.
- Šenoa 1877. Šenoa, August: *Zvonimir kralj hrvatski i dalmatinski*. *Vienac*, 9. (1877), 25. sz. 401–405.
- Šenoa 1878. Šenoa, August: *Listak [rövid műkritikák rovata]*. *Vienac*, 10. (1878), 3. sz. 47–48.
- Šokčević 2016. Šokčević, Dinko: *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Durieux – Društvo Mađarskih Znanstvenika i Umjetnika u Hrvatskoj, Zagreb, 2016.
- Sokcsevits 2011. Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Mundus Novus, Budapest, 2011.
- Vodnik 1906. Vodnik, Branko: Franjo Marković (Studija). *Savremenik*, (1906), 1. sz. 81–96., 161–178.